

hető. Fejezetenként tartalmaz összefoglaló megállapításokat és a vonatkozó ajánlott irodalmat. A tankönyv végén lévő összesített bibliográfia, kb. 360 jogeset összesítése és a tárgymutató tovább könnyíti a közösségi versenyjogban való eligazodást.

BOYTHA GYÖRGYNÉ

TERMÉSZETJOG A XXI. SZÁZADBAN – FRIVALDSZKY JÁNOS KÖNYVÉRŐL

FRIVALDSZKY JÁNOS

Természetjog – eszmetörténet.

Budapest, Szent István Társulat, 2001, 371. ISBN 963 361 274-8

Frivaldszky János *Természetjog – eszmetörténet* című könyve 2001-ben jelent meg a Szent István Társulatnál. A könyv fontos hiánypótló mű a filozófiai irodalomban, eszmetörténeti bemutatását nyújtja a természetjognak a jogi gondolkodás kezdeteitől napjainkig nagy részletességgel és alaposággal.

Hiánypótló művet mondtunk, mert napjainkban a magyar könyvpiacon nem gyakran találkozunk természetjoggal foglalkozó írásokkal, sokkal inkább a jogpozitívizmus képviselőinek műveivel.

Az antik görög gondolkodóktól kezdve egészen a XIX. századig nem volt kérdéses a természetjog léte. Voltak ugyan pozitívista irányzatok, szkepticizmus, relativizmus, empirizmus, de a pozitívizmus a jogtudományban nem volt számottevő jelentőségű. Ezért nem volt fontos bizonyítani a természetjog létezését. A XIX. századtól kezdve azonban a pozitívizmus elterjedése már felveti a természet jog létezése bizonyításának szükségességét. Ezért is olyan fontos minden e tárgyban alkotott mű.

Frivaldszky könyvének bevezető részében azt állítja, hogy a természetjog nem tűnik el, ellenkezőleg, örök kérdésfeltevéseivel és válaszaival előbukkan a történelemben minden alkalommal, amikor az emberi, politikai együttélés, vagy az emberi lét válaszút elé érkezik. Erre azért képes, mert a természetjog az emberi létre és a társadalmi együttélésre vonatkozóan a végső elveket érintő kérdéseket teszi fel. A természetjog mindig a tételes jog megkérdőjelezésével kapcsolatban tűnik elő. A természetjog egy olyan objektív valóságon alapul, amely révén a pozitív joggal szemben állandó eszmék hordozójaként jelenik meg. A teoretikusok megfogalmazzák azokat a kritériumokat, amelyek az igazi jog sajátjai, amihez a pozitív jognak is idomulnia kell. A természetjog az igazi jog, a tételes jog nem szegülhet szembe a természetjoggal, és ez által sem az emberrel, sem a társas étellel kapcsolatban igazsággal. A természetjog ellenében ható tételes jog helytelen, természetellenes és igazságtalan is. A természetjog az igazságos jogot a természetben felismert „igaz”-ra építi.

Könyvében a különböző természetjogi felfogások bemutatásánál arra törekszik Frivaldszky, hogy élénk vázolja azt a filozófiai eszme-áramlatot is, amelyben a természetjogi tanok megszülettek. Történeti sorrendben halad, és elemzi a nagy görög gondolkodóktól kezdve a középkor, újkor és a legújabb kor filozófiai irányzataiban megjelenő természetjogi tanokat. A szerző másik, a történeti elvtől eltérő rendszerező szempontja a természet-felfogás alapján történő természetjog-típusok osztályozása: a biológiai-naturalista, a teológiai és a racionalista típusú természetjog megkülönböztetése.

A történelem kezdetén előbb létezett a politikai élet, ami maga után vonta a végső dolgokra való rákérdezést, és amikor kialakul a filozófiai gondolkodás, azt követően jelennek meg a természeti törvényről szóló tanok. Alexandria-i Philón dolgozza ki az első természeti törvényről szóló tant. Szókratész és a szofisták érdeme, hogy vizsgálat tárgyává tették a természetjogot és bírálat tárgyává az ősi vagy isteni jogot. A természetjog megjelenése feltételezi a tekintély kétségbe vonhatóságát. Az „ősi”-től a ‘lényegileg jó’ a ‘természet szerinti jó’ felé tolódott el. A görögöknél a filozófiai és a tudományos magyarázat egyaránt a változó mögött az állandót keresi. A természetjog vonatkozásában mindig különbséget tettek a természetjog és a pozitív törvények között, és úgy tartották, hogy nem létezhet kötelező erejű törvény anélkül, hogy azt az isteni törvény ne igazolná. A logosz nemcsak a kozmoszt, de az emberek magatartását is szabályozza. Hésziodosz szerint az értelemmel nem rendelkező lények világában az erőszak törvénye él, míg az eszes lények világában az igazságosság uralkodik. A jog isteni ajándék, az igazságosság szabályai megfelelnek az emberi természetnek, ezért az emberi együttlélés legfőbb követelménye az igazságosság. Hérakleitosz sokat idézett maximája szerint a „természet rejtőzködni szokott”, a mélyben meghúzódó igazság feltárása erőfeszítést igényel. Az ember alá van vetve a logosznak, de fel is kell hogy ismerje, mert nem táruul fel magától. Az igazságos és az igazságtalan közti különbségtétel, mint a természetjog központi kérdése, a keresztény természetjogi tanokban nyer majd legtisztább megfogalmazást.

A szerző bemutatja, hogy a szofistáknál hogyan kap szubjektivista és relativista jelleget a természetjog, amikor tagadják a természet szerint való igazságosságot.

A görög gondolkodás nagy alakja Platón, aki a természeti törvényt az igazságosság kifejeződéseként fogalmazza meg. Ne az erősebb kormányozzon, amint a természet rendje szerint az állatoknál történik, hanem az, aki értelmesebb, és ez van az embereknél természet szerint – írja. Arisztotelésznél is azt olvashatjuk, hogy az igazságosság és a jog a természetben gyökerezik. A természet tárja fel az ember célját, ami felé irányulnia kell. A boldogságot, mint célt az erények gyakorlása révén érjük el, de erre eleve hajlamosak vagyunk. A természet szerinti élet a logosz szerinti élet. Az embernek fel kell fedezni belső hajlamait, a természete megmutatja a célt, ami felé tartania kell. Arisztotelész különbséget tesz a természet szerinti igazságosság és a pozitív jog igazságossága között, és azt tanítja, hogy a természetjog abszolút jog, változatlan és felsőbb rendű törvény szemben a pozitív joggal, ami emberi alkotás, relatív, változó, esetleges.

A sztoikusok természetjog-felfogása a későbbi korok gondolkodóira is nagy hatással volt. Felfogásukban a természetjog és az ésszerűség egybe esik. A természeti törvény a világmindenségben érvényesülő logosz, amelyet az emberi ész felismer, független az államok pozitív jogától. Minden nép számára állandó és egyetemes tör-

vény, ez a világtörvény. Az ember mint a világ polgára olyan természetes jogokkal rendelkezik, amelyek az egyes államok pozitív jogától függetlenek.

A rómaiak a természetjogot minden emberre érvényes jogként fogalmazzák meg, ami nem más, mint a dolgok rendjében lévő racionalitás. Cicero ismert felosztása szerint a jog a természetjogból, a népek jogából és a civil jogból áll. Ezek között nincs ellentmondás, egyazon elv érvényesül bennük. A klasszikus római jogászok a természetjog kifejezést nem filozófiai, hanem gyakorlati értelemben használták, és arra törekedtek, hogy megjelöljék azt a magatartási szabályt, ami a dolog természetének megfelel. Ulpianus a 3 jól ismert *praecepta iuris*-ban foglalja össze a természetjogot: tisztességesen élni, a másikat meg nem károsítani, megadni mindenkinek ami őt megilleti. Ez utóbbi egyben az igazságosság definíciója lett. Jusztinianusz a *ius naturale*-t *ulpianusi* módon értelmezi. Ennek a természetjognak a forrása Istenben van, ez egy teológiai típusú természetjog felfogás.

Szent Ágoston gondolkodásában a természeti törvény az egész emberiségnek és nemcsak a keresztényeknek adatott. A természetjog forrása az emberben működő *intimus affectus*, amelyben a hit működik a szeretet által, vagyis a természeti törvény az isteni kegyelem által működik. Az igazságosság fogalmát Cicerót követve alakítja ki, forrását a természetben fedezi fel. Ismert mondása, hogy ha nincs az országokban igazságosság, akkor azok nem mások, mint nagy rabló bandák. A természeti törvény az örök törvény kisugárzása bennünk, amely szerint az az igazságos, hogy minden tökéletesen elrendezett legyen.

Ezt követően a szerző bemutatja a természetjogi gondolkodást a kora középkorban és a dekretistáknál, majd az első természetjogi iskolákat a XI. és XII. században. Ezt követi a Szent Tamás előtti skolasztikus természetjog bemutatása, majd Szent Tamás természetjoggal kapcsolatos tanításának részletes elemzése. Szent Tamás összekapcsolja a természetjogot az emberi természet racionalitásával. Ezt fejezi ki a '*ratio naturalis*' terminus *technicus*. A természeti törvény szoros kapcsolatban van az örök törvénnyel, mert mind az emberi természet, mind az emberi ész az Isten alkotásai. A természeti törvény tehát az örök törvény részvétele az emberben. Az örök törvény maga az igazság, ezért a természeti törvény az igazságban való részvételt is jelenti. Ezzel feloldja a voluntarista és a racionalista gondolkodás közti feszültséget. Az emberben a természetes értelem mint fény működik, és segít felismerni a jót és a rosszat, de a természeti törvény jelen van az ember akaratában is, természetes hajlamunk van arra, hogy önmagunkat megvalósítsuk és a természeti törvény megmutatja ehhez az utat.

Luther Márton természeti törvény-koncepciójának főbb sajátosságait vizsgálva a szerző utal a két ország tanának megfelelő két jogra, a *lex divina*-ra és a természetjogra. A *lex divina* az Isten akaratát fogalmazza meg: ebből értjük meg, hogy mit akar, mit nem akar, mit követel, mit tilt az Isten. Azért igazságos az, ami történik, mert Isten így akarja. Az isteni törvény azonban csak a Krisztusba vetett hitben megigazultakat érinti meg. Az eredeti bűnrel az ember a földi ország alattvalójává süllyedt, ahol a Sátán uralkodik. Az ember elveszne, ha Isten nem hagyta volna meg számára a természeti törvény halk, alig kivehető, más hangok által elhomályosított hangját. Létezik az evilági országban tehát a természetjog, melynek forrása a lelkiismeret, a belső hang, vagy a '*dictamen naturalis rationis*'. A természetjog így szubjektív megalapozást kap. Jó érzékkel választja szét Luther a természeti törvényszerűséget és az

emberre vonatkozó erkölcsi-racionális természeti törvényt. Mivel azonban a földi természetjog minden emberre vonatkozik, nincs köze az örök üdvösséghez. A természetjogban központi kérdéssé válik a kényszerítés és a büntetés. A természeti törvény a megromlott természetet hivatott normáival kordában tartani. Ez alól a keresztények kivételek, mert előttük – a hitben való megigazulás által – feltárul a lex Christi értelme.

Kálvin János a természetjogi gondolkodás terén is nagy hatású teoretikusnak számít. Természeti tana az isteni szuverén akarat és a természetes moralitás alapigazságaira épül. Mivel az ember akarata megromlott és elerőtlenedett, az általános kegyelem támogatja meg az emberi észet, így ez az egyik kulcsfogalma a kálvini természet törvény-tannak az ember eredeti méltósága és Isten-képisége mellett. Kálvin természeti törvényének tartalmát az isten-képiségről szóló tanítás alapozza meg: az ember elvesztette eredeti igazságosságát, de nem teljes mértékben. Isten kegyelmének közbelépése által az istenkép lényegét megőrzi, ezért most is megvan a polgári élet számára elegendő igazságossága és méltósága. A két ország tanának megfelelően az emberben kétféle törvény van: a lelki, ami kegyességre és az Isten tiszteletére, és a polgári, ami az embert a polgári kötelességekre oktatja. Részletesen kidolgozott természetjog tannal Kálvinnál nem találkozunk, hanem isteni törvényről, kinyilatkoztatott törvényről, a Mózesi törvényről és a polgári törvényről ír, de említést találunk azért nála is a természeti törvényről és a természetes méltányosságról. A természeti törvény tiszta formája a méltányosság, ez a törvény az emberek szívébe van vésve, egyetemesen érvényes törvény. Kálvin szerint a pozitív törvénynek harmóniában kell lennie az őtestamentumi kinyilatkoztatás erkölcsi törvényével, ami fundamentuma mind a természeti törvénynek mind az aequitas-nak. Kálvin állítja, hogy az emberek közötti jogi-erkölcsi viszonyok rendjét a természeti rend és a természeti törvény alapozza meg. A kinyilatkoztatott törvény és a természeti törvény közti hierarchikus különbség azonban nála eltűnik, mindkét törvényt az isteni törvénnyel azonosítja. A természeti törvény, amit az isteni törvény rangjára emel fel, lényegében az ember szívébe írt erkölcsi törvény.

A modern kor az előrehaladott szekularizáció kora, és ennek következtében a természetjogi tanok is változnak. A modern kor racionalista-konstruktív és individualista jellegéből fakadó változás, hogy nem tud mit kezdeni a hierarchiával, és az abszolút auktoritásnak tartott emberi észre épít. Megszületik a természetes vallás szellemi irányzata, ami az emberrel veleszületett természetes vallás létezését hirdeti a kinyilatkoztatáson kívül. A természetjogot vagy túlságosan naturalizálják, vagy túlságosan racionalizálják. A modern természetjog elszakad Istentől, és pl. Grotius és Hobbes esetében az emberhez kötött racionális természetjoggá válik. A Végző Igaz helyett a konszenzus, a racionális megegyezés, a formális elvek adják a normák és a társadalmi berendezkedés helyességét.

Grotius is ezt hangsúlyozza, amikor kifejti, hogy ha nem lenne konvenció, a minimális természetjog nem lenne képes egy emberileg élhető társadalmat szabályozni. A természetjog tartalmát ő olyan minimálisban határozta meg, ami lehetővé teszi, hogy az egyetemes törvények összeegyeztethetők legyenek a különböző társadalmi és erkölcsi nézetekkel. A természetjog legelső és legalapvetőbb elve: az önfenntartás joga. A természeti ösztönök kedveznek a háborúságnak. A békeség törvényéről korábban azt mondja, hogy az isteni akaraton nyugszik, de később már a társas élet természetes hajlamaiból és követelményeiből eredezteti azt. Eljutunk tehát oda, hogy a termé-

szeti törvényeket nem kell Isten által rendelt törvényeknek feltételezni. Ez már szekularizált-tudományos természetjog.

A XVII. században a szuverenitás tana ad életet a természeti közjognak, ami egy igazságos és legitím társadalmi rend kimunkálására törekszik. A természeti állapot elveszti teológiai értelmét, és az igazságos politikai berendezkedés talajává válik. Az ember természetének biológiai-naturalisztikus elemzésével igyekeznek azokat az elveket megállapítani, amelyekre egy társadalmi-politikai berendezkedés felépíthető.

Spinoza elméletében a természeti és a jogi törvény fogalma élesen elhatárolódik. A természettörvény objektív, a jogi törvény más természetű és eltérő logikai szerkezetű. Az emberek szenvedélyek rabjai természetüknél fogva, és ez motiválja a cselekvésüket. A természeti állapotban nem létezik bűn, mert a jó és a rossz egyéni vélemény kérdése, és senki sem köteles a másik szokása vagy véleménye szerinti életvitelre. A természeti állapot elhagyásának célja a béke, és az egyén biztonságának hatékony fenntartása. Nem világos, hogy az ember milyen természeti jogáról beszél, ami nem szűnik meg a polgári társadalomban, és ugyancsak nem egyértelmű a természeti jog és a pozitív jog viszonya.

A modern természetjog nagy képviselője, Hobbes szerint az ember aszociális lény, az emberi természet a fizikai természet része, amiben a természeti szükségesség törvényei uralkodnak. Hobbes nem hisz az ész természetes megismerő képességében. Az embert a természet tette összeférhetetlenné, a természeti állapotban semmi sem igazságtalan, nincs se uralom, se biztos tulajdon. Az embereknek ahhoz, hogy ebből az áldatlan állapotból kikerüljenek, megegyezés útján alá kell vetni magukat egy közös hatalomnak, ami fenntartja a békét.

Amíg a klasszikus tanokban a társadalom és a természetes kötelezettségek élveztek elsőbbséget, addig a modern természetjogi elméletek az egyén primátusát hangsúlyozzák, az egyénekből származtatják a társadalmat, és a természeti törvény lényegi magvát az elidegeníthetetlen természetes emberi jogok alkotják. Azért számít az igazságosság erénynek Hobbes-nál, mert a szerződést be kell tartani, csak így érvényesülhet az ember önfenntartáshoz való természetes joga. Az igazságosság csak kizárólag az emberi akaratól függ. Az ember biológiai természetéből semmiféle erkölcsi törvény nem következik.

John Locke természeti törvényről szóló tanításával a szerző csak a politikai filozófia szemszögéből foglalkozik. A természeti állapot a békesség, a kölcsönös segítség nyújtás állapota, de az emberek többsége ezt nem tartja be. A természeti törvény szankciója az emberek által lesz hatékony, mindenkinek joga van a végrehajtásra. Az emberek mindent megtehetnek önmaguk és mások megvédése érdekében, az emberek ui. elfajzottak és az idilli állapot nem maradhat fenn sokáig. Nincsenek általánosan elfogadott erkölcsi szabályok, a természeti állapotban az emberek nem képesek a természeti törvényt kutatni. Locke természeti törvénye az embert a többi embertől megóvjá. A társadalom és a kormány létrehozásának oka is az, hogy érvényre juttassák a természeti törvényt. Az ember nem a természetre figyelve nyeri ki a természeti értékeket, hanem uralja és teremti azokat természetete segítségével.

Bár Rousseau-nál csak áttételesen lehet természetjogról beszélni, mégis gondolatai ma is meghatározóak. Közhelynek számító nézete, hogy a mesterségesség világából térjünk vissza a természeti állapotba. A természeti állapotban élő ember aszociális, mozgatója az önfenntartás, önszeretet és az együttérző lelkület. De a természeti ember nélküli az észhasználatot, a szabadságot. Nem képes a természeti törvény megismerésére,

csak annyit lát be, hogy szüksége van dolgokra, nem morális lény, tulajdonképp nem is ember. A Rousseau-i természeti állapotban tulajdonképp a természetjog nem is létezik.

A természetjogi iskola kritikájaként megjelenő történeti jogi iskola azt hangsúlyozza, hogy az emberi gondolkodás történeti, és szembefordulnak az egyetemes, elvont eszmékkel. A historizmus, a kontinuitás és a hagyomány híve, és veszélyesnek tartja az egyetemes elvek elfogadását a társadalomra nézve.

Frivaldszky János Kanttal kapcsolatban kiemeli, hogy a nagy gondolkodó nem az ember természetes tulajdonságainak vizsgálatából származtatja a természetjog elveit, hanem a tiszta észből. Az emberek közti viszonyban a természetesség kritériumát a teljesen ész-szerű adja.

A XX. század a pozitívizmus százada, írja a szerző, de új utak keresése is elkezdődik az újskolasztikus és perszonalista filozófia keretében született természetjogi tanokban. Megemlíti az újkantiánus alapon megfogalmazott természetjogi tanokat, és a hagyományosan katolikus latin-amerikai államokban virágzó természetjogi iskolákat.

A jogpozitívizmus képviselőit a II. világháború embertelenségei elrettentették, az újjáéledő természetjog pedig nem átfogó rendszerek alkotására törekszik, hanem a természetjogi alapelvek politizálódnak, vagyis bekerülnek a törvényekbe és a bírói gyakorlatba. Másik tendencia a természetjog relativizálása, a természetjognak változó és változatlan tartalmú részekre osztása.

A könyv függeléke értékes fejezeteket tartalmaz a természetjog korunkban újra fogalmazott kérdéseiről, többek között a természetjog és a pozitív jog egymáshoz való viszonyáról, a természetjog tartalmi meghatározhatóságáról és a természetjogi gondolkodás létjogosultságáról, valamint a kortárs természetjogi irányzatokról.

Szeretettel ajánlom a művet olvasásra.

HÁRSFAI KATALIN

AZ ÚJ MAGYAR NEMZETKÖZI JOGI SZINTÉZIS

KOVÁCS PÉTER

Nemzetközi jog.

(magyar nyelvű szakirodalomjegyzékkel, név- és tárgymutatóval)

Budapest, Osiris, 2006, 626. ISBN 978 963 389 875 4

2006 őszén jelent meg Kovács Péternek, alkotmánybírónak, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Miskolci Egyetem professzorának nemzetközi jogi kézi- és tankönyve.

A rendszerváltozás óta az egykor a valamennyi jogi karon használt tankönyv helyett – a fordítások mellett – egymás után jelennek meg a nemzetközi jog hazai művelőinek önálló tankönyvei. Így Bokorné Szegő Hanna, Bruhács János és Nagy Károly után most Kovács Péter vállalkozott erre a feladatra. Az önállóan írt tankönyv